

ריבוי פרצופין וקלסתר אחד

Author(s): אברהם קריב

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 1 / 1975), pp. 8-17 סיון תשל"ה יוני

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23871952>

Accessed: 21-03-2018 08:52 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

ריבוי פרצופין וקלסתר אחד

אלא הכובע השרוע של הפרופסור מסמל את תהילתו המנופחה. וכשיצא למסעיו בש"ביל להופיע בפני קהל עם כאחד שנוחת אליהם ממרום החכמה, זקוק היה לניפוח משנה של שמו ומוניטין שלו, ובשפה הסמלית הנקוטה פה זקוק היה לכובע שהוא כעין חופת כבוד. ודרך כלל אין אדם צולח להוציא מוניטין לעצמו והוא נזקק לשושבינים שיעשו לו שליחות זו. ומי היו השושבינים לנאדילשטיכרים למיניהם, שעטו אל ה"ביבליה" ומצאו שלל רב של "חקר"? בידוע שאלה היו על הרוב אנשים מזרע אברהם. ואותה שושבינות פוחזת וזקף המספר לעצמו, בחינת כל ישראל ערבין זה לזה. אלא שבמקום קלס מתקלס הוא בנאדילשטיכר וכל כיוצא בו, כדרך שעגנון מלגלג לאלה גם בסיפורים אחרים.

מאפיזודה זו נמצאנו למדים כמה דברים. ראשית נתגלה לנו שלא כל הסיפור ארוג מדברים שמשמעם כפשוטם, אלא יש שמארג סמלי תופס מקומה של מציאות כהווייתה. שנית, יש שהמספר חורג מאפיקו הגלוי של הסיפור והופך בצורה סמויה בהווית שבת-חום הרוח והתרבות, הפעם על דרך הסאטירה. שלישית, דבר שמפליא ביותר, שבסיפור המסופר בלשון אני, חובש לו עגנון כובע לא לו ומושך על עצמו דרכים ומעשים שיש בהם משום טיפוסיות יהודית, אם כי לשלילה. התקה זו מ"אני" של עצמו ל"אני" שאול, קו חדש הוא בסתרי עגנון, שאין אנו מוצאים כדוגמתו בסיפורים אחרים של עגנון, ככל שהם מצועפים. להלן נראה שהתקה זו אינה מיוחדת לאפיזודה האמורה. וכן יתורא לנו כי שיטת ההצפעה פרושה לרוחב הסיפור, רק רקע המצוק של ימי המלחמה היא מציאות גמורה, וגם בשיטה זו עצמה ישנם פה פיתולים מיוחדים. סוף דבר, לפנינו אחד הסיפורים הסבוכים ביותר של עגנון, שעטה תחפושת של כעין זכרונות.

הולכת כובעו של הפרופסור

הסיפור הגדול "עד הנה", כמדומה, עדיין לא "נחשד" אפילו שיש בו סתרים. הוא כתוב בגוף ראשון, וזמנו ומקומו ימי מלחמת העולם הראשונה בגרמניה, ועגנון אמנם נעכב שם באותו עידן ולא יכול לשוב לארץ ישראל, שעל זה מדובר גם בגוף הסיפור. ומספר הדברים מזכיר בכמה מקומות שהוא כותב סיפורים, ובשיח עם מאן-דהו הוא נוטל לעצמו בענוה את התואר "משהו סופר". הרושם הוא איפוא שעגנון מספר פה על טלטוליו וטלטלותיו ממקום למקום ומחדר לחדר באותם ימי חירום ועל הבריות מבני ברית ומשאינם בני ברית, שבא אתם במגע ומשא. וכך אמנם מוחזק, שלפנינו בסיפור זה פרקי אוטוביוגרפיה של עגנון.

אך נזכיר תחילה אפיזודה אחת, הקשורה בדמות צדדית שבסיפור — פרופסור נאדילשטיכר, בעל מוניטין גרמני בחקר המקרא. "מומחה" זה ידענותו במקור העברי היתה רבה כל כך, שאפילו פסוק מנוקד היה מתקשה לקרוא כצורתו. ולפי שבעל הסיפור חילץ אותו כמה פעמים מטעויות גסות (כך מסופר. עצם מעשי החילוץ לא נתפרשו) היה הפרופסור מקבלו בביתו בסבר פנים. ונוהג היה "חכם המקרא" דנן לחבוש כובע-מידות לראשו, וכובע עוד יותר גדול, בעל ממדים שלא מן המצוי, היה שמור עמו להורף פיע בו בהרצאותיו בערים אחרות. ומעשה שהוזמן להרצאה בלייפציג ומטעם-שהוא לא יכול היה לטלטל עמו אותו כובע אדירים. והנה נודמן אז בעל הסיפור לביתו של הפרופסור וכששמע על מצוקתו התנדב להורף ליד אחריי את הכובע מברלין ללייפציג! ומי תמים שיקרא אפיזודה זו לפי תומו ויהא סובר שעגנון מספר פה על מעשה שעשה ברוב נדיבותו? וכל ענין הכובע של הפרופסור כלום דבר כהווייתו הוא?

הדוקטור לוי ושני חדרי ספריו

מהאפיוזודה הבודדת נעבור לגופי ענינים שבסיפור. ענין אחד משתרג בו למן הפרק הראשון של ט"ו פרקיו, ובו נעזף גם סיומו. הוזה אומר, זה צירי המרכזי.

למספר הדברים שישב בברלין הגיע מכתב מאלמנתו של הדוקטור לוי שזוקקה היא לעצתו בדבר הספרים שהניח אחריו בעלה המנוח, והיא מבקשת ממנו שיבקר אצלה בעיר מגוריה, בגרימה. ומפני מה פנתה האלמנה אליו ומה ראה הוא להיענות לה ולטלטל עצמו בנסיעה מענה של זמן חירות מברלין דרך לייפציג לגרימה? מפני שבימי נעוריו של אותו אדם (כפי שעגנון מכנה עצמו בסיפוריו שבגוף ראשון) שהה במחיצתו של בעל הספרים: "בזכרתי ימים שע-שיתי עם הדוקטור לוי ונזכרתי אותה הטובה שראיתי עמו" (עמ' ז). ושוב: "וכשהחליטה דעתי על הנסיעה עלתה לפני עירו של הדוקטור לוי, שראיתי לפני שנים קודם ימות המלחמה כשהתארחתי אצלו. שרויה היא לה אותה עיר קטנה, גרימה שמה, בש-לום ובנחת, ואני מטייל לי בתוך שני חדרי ספריו של הדוקטור לוי. מה שמחים היו אותם הימים, מה חביבים היו אותם הימים" (עמ' ח).

אך עגנון לא היה בגרמניה קודם לכן, וכיצד ולשם מה הוא בודה לו פרשה ביוג-ראפית שעשה עם הדוקטור לוי בעיר גרי-מה? ועיר זו עצמה היא כתלויה בחלל, כי מפת גרמניה אומרת לא בי היא! ותמיהה נוספת, מה טעם מודגש בכמה מקומות שס-פריו של הדוקטור תפסו שני חדרים? וכי מה היה הסיפור חסר אילו הניח הדוקטור לוי חדר גדול אחד מלא ספרים? וגדולה שבתמיהות, שאותו אדם התהלך בעיר הקטנה גרימה ושאל עוברים ושבים על אלמנתו של הדוקטור לוי, והיו שהשיבו לו כי "לא היה כאן שום דוקטור לוי". אך כיצד אפשר להכחיש קיומו של אדם, שאלמנתו עוד חיה ומטפלת בעובדו? להלן גם נשמע שכנגד הדוקטור לוי רגשה מחלוקת גדולה. הקיומו של איש כזה יוכחש?

פשרן של חידות אלו שפון אצל הדמות שסביב לה הן נכרכות — אצל הדוקטור לוי. איש זה מי הוא? הרבה הוא נזכר בסיפור, אך עליו עצמו קימץ המספר בדברים יותר מאשר על דמות ארעית, וביותר קימץ העלאת זכרונות אישיים עליו מאותם "הימים הש-מחים" שעשה עמו, אלא ניוון ממה שאוני

שומעות עליו מפי אחרים. אך במעט המסופר על הדוקטור לוי הוגנב פרט אחד כאילו שלא כענין, על אודות משקפיים ובריות גופו, והוא מעביר בנו זיק פתע: "זה היה איש. עד יום מותו לא נשתנה מאור פניו ולא הוצרך למשקפיים, ואפילו בשעת פטירתו כשישב וכתב את צוואתו לא ניכר בו סימן חולשה" (כג). ומי אינו נזכר למקרא סי-מנים אלו עדותה של התורה על משה קודם הסתלקותו: "לא כהתה עינו ולא נס לחו"! גם הביטוי "זה היה איש" הרי זה הד ללשון הכתוב: "זה משה האיש".

ואמנם, הסימנים האמורים, כמו רמזים אחרים הזורעים על פני הסיפור, מאותתים לקורא: בין אשר לפניך! כי הדוקטור לוי שבסיפור זה, כמוהו כדוקטור יקותיאל נאמן בסיפור "פת לחם", אינו אלא משה רבנו, שכן באותו מקור עצמו שבו נאמר כי אחד משמותיו של משה היה יקותיאל, נאמר כמו-כן כי "אף לוי היה שמו על עיקר משפחתו" (ויקרא רבה אג). והצוואה הנזכרת במובאה דלעיל, שבשעת כתיבתה "לא ניכר בו סימן חולשה" הרי זו ברכת משה לישראל "לפני מותו", שלאחריה בא הפסוק האמור: "לא כהתה עינו ולא נס לחו". והרי מה שסח חנווני בגרימה לבעל הסיפור על הדוקטור לוי: "וכינן שהזכיר את הדוקטור לוי, התחיל מספר בשבחן, אבל אמר שאדם זועם היה ומוכיח על דברים שאחרים דשים בעקבהם¹. ודבר זה אינו מתפרש אלא על ידי ספריו, שהרי אדם טוב² היה, ופעמים הרבה נתן נפשו על אחרים³. אלא ודאי ספריו גרמו למה שגרמו, ששני חדרים גדולים מלאי ספרים היו לו... וכאן אתה שואל, למה הוצרך לשני חדרי ספרים, וכי לא די לו בחדר אחד, שבעצם אף הוא מיותר. ברם הדבר ודאי כך הוא, בראשונה היה לו ספר אחד, הוסיף עליו עוד ספר ועוד ספר" (לא). אנו שאלנו קודם, מה החשיבות בשביל הסיפור שהיו לו לדוקטור לוי שני חדרי ספרים דווקא, וה-חנווני בא להשיב לגופו של ענין, כיצד הגיע הדוקטור לוי לשני חדרים מלאי ספרים, אך זו שאלה בטלה ותשובתו עליה אינה מניחה את הדעת כל צרכה. מכל מקום הדליק בדבריו פנס נוסף ובשביל כך מביאם המ-

1. רמז לדברי תוכחה של משה, מה שסוכם בלשון התורה: "ומשפטיו את ישראל".
2. "טוב זה משה" (סוטה יב, א ועוד).
3. לשון חז"ל: "משה נתן נפשו על ישראל".

ספר: הספר האחד שהיה לו לדוקטור לוי בראשונה הוא ספר התורה ועליו נוסף "עוד ספר ועוד ספר" – משנה ותלמוד ושאר ספרות ישראל. הווה אומר: שני חדרי ספריו של הדוקטור לוי – לפי הביטוי המצוי במקורות "חדרי תורה" – הם תורה שבכתב ותורה שבעל-פה, שלפי מסורת ישראל ניתנה גם היא למשה מסיני, אך רק לאחר זמן נכתבה גם תורה שבעל-פה בספרים. שני חדרי הספרים יחד הם המורשת הרוחנית של עם ישראל. וכינון שמדובר במשה, אמת נכון הדבר, שיש בעלי איצטלא של מדע שכופר-רים בעצם אישיותו של משה ("לא היה כאן שום דוקטור לוי"), כפי שמזכיר גם אחד-העם במאמרו "משה".

ומשהוברר לנו שני חדרי תורה מה הם, הרי כבמקומות הרבה בסיפורי מתרפק עגנון גם פה על הימים שהסתופף באהלי תורה בעירו של הדוקטור לוי, היינו בבוצאץ' עירו, שהיתה אכסניה של תורה במשך כמה דורות. "מה שמחים היו אותם הימים, מה חביבים היו אותם הימים".

ופיענו גורר פיענוח. כשם שהדוקטור לוי איננו אלא דמות מושאלת, אף "אלמנטו" כן. וזו אינה אלא יהדות גרמנית, שניתנה ענין בסיפור זה. ומכונה היא אלמנה לפי שאישה, הדוקטור לוי, נסתלק מעולמה, אמנם לא בידי שמים אלא בעטיה שלה עצמה. והמכתב שקיבל אותו אדם מהאלמנה משמעו שמצבה הרוחני של יהדות גרמניה טפח על לבו והדאגה לעתידה טרדתה. וממילא גם "גרימה", שלפי השורש הגרמני של מלה זו משמעה הזעומה, לא שם מקום הוא אלא שם דבר. הכוונה למציאות היהודית.

מתוך המציאות הזאת העלה המספר יהודי פשוט, חנווני, שמשקף את פני הדברים בשכבה העממית, ואף נתן דברים בפיו על הדוקטור לוי, שקצתם כבר הבאנו קודם, והרי תוספת להם: "אחר כך סיפר דברים על המחלוקת הגדולה שהיתה לו לדוקטור לוי משני גדולי המדינה דוקטור רבינר גיז צסטרוי (נאמן לחוק) ופרנס המדינה האדון יועץ המסחר הוכמוטה (גבה-לב), שהיו מתרעמים עליו על לוי, שפרסם יהדותו בכל מקום ובכל שעה ובשביל שע-שה נפשות לציונות" (לד). הדברים נסבים על ראשי הרפורמה ("הדוקטור רבינר") והאמנציפאציה ("יועץ המסחר"), שפנו

עורף ליהדות הדורות, כל אחת מהתנועות האלו בתנופה שלה.

את ביתה של "האלמנה" ב"גרימה" מצא המספר במצב כזה: "באתי אצל הבית ומצאתיו נעול. הבית עמד על גבעה נמוכה פרוש משאר כל הבתים ומוקף גן שכבר יצא מכלל גן ונעשה שדה קוצים. זכרתי את הימים שהייתי דר אצל הדוקטור לוי ומטייל בגנו ואוכל מפירותיו ושומע דברי חכמה מפי אותו חכם וצפרים טסות להן למעלה מראשו מתוך שתיקה גמורה, שאף הן חס להן ליתן קולן בשעה שהחכם מדבר * עכשיו שמם הוא ונבל כל ציץ והונף גרון על איל-נות שבגן ועורבים מקרקרים קרע קרע. והיכן הגברת לוי? סבור הייתי אשת חכם כחכם, ולבסוף הזניחה את ירושת בעלה" (כח).

שורות אלו נושאות קינה על דעיכת מורשת ישראל בגרמניה, על גלגולה משגשוג לשממה. והמחשה לאותה ירידה משמש אורח חנווני שהזכרנו. הוא אמנם בעל לב יהודי ואף מוקיר אות עברית, ומתוך כך שמר ביראת כבוד קונטרס כתוב ב"אותיות של הסידור", כלשונו הוא, שלא ידע קרוא בהן. הסתכל המספר וראה שהוקנטרס הוא של המיסיון! עד כדי כך כבר נכרת איש גרימה זה מספר יהודי! ואשר לכלל יהודי גרימה סיכם החנווני ואמר: "אלמלא שהגויים מזכירים לנו שיהודים אנו היינו שוכחים שאנו יהודים" (עמ' ל). ומצבם של ספרי הדוקטור לוי הוא בהתאם לכך, וכך עדותו של החנווני עליהם: "אמת שהניח לה (לאלמנה) שני חדרים מלאים ספרים, אלא שבינתיים יאכלום העכברים, ואפילו לא יאכלו אותם העכברים וישתיירו הספרים כמות שהם, הרי כבר מת כל הדור שהיה צריך לאותם הספרים" (כט). בית האלמנה המוזנח נמצא נעול מפני ששכבה בבית החולים ומחלתה היתה נואשת. זוהי שוב הערכת מצבה הרוחני של יהדות גרמניה, שנראה היה כחסר תקוה. אך כשביקר אותו אדם אצלה נתגלו בה תהפוכות, שהן שלבים בתודעה היהודית של יהדות גרמניה. תחילה הכחישה בכלל שכתבה אלו מכתב בדבר הספרים של בעלה. וזהו שלב של התכחשות למורשת הדורות והינעזרות ממנה.

* טעם אגדי ל"זכרון האיש" האחד הזה של המספר, ואינו אלא הד לאגדה הידועה: "כשנתן הקב"ה את התורה ציפור לא צייץ" — — — אלא העולם שותק ומחריש."

למחרת נסוגה מהכחשתה ואך טענה כי לא הוא האיש שאליו כתבה. כלומר, אכן נתעורר ררה אצלה התעניינות בעזבון בעלה, היינו במורשת הרוחנית של ישראל, אך לא כדי זיקתו של אותו אדם אליהם. לבסוף חלה תמורה גמורה בה עצמה, שממצב הקרוב ליציאת הנשמה התאוששה פתאום ושבה לביתה. שיבת האלמנה לביתה רבת משמעות היא מבחינה יהודית. בינתיים תמה המלחמה, ועד שאותו אדם מתכונן לשוב לארץ ישראל קיבל שוב מכתב מהאלמנה שגם היא נתנה דעתה לעלות לארץ ישראל, אך מתחבטת היא מה לעשות בספרים המרובים. של בעלה. עגנון מרמוז על מפנה חיובי בזיקה היהודית והלאומית בקרב יהודי גרמניה, שהחל במרוצת המלחמה ההיא והלך וגבר, ועם פתיחת הגבולות באה גם התעוררות לעליה. ושלא כבימי העליה השנייה היתה התעוררות ציונית זו ספוגה גם זיקה לערכי מורשה, הצוררים בספריו של הדוקטור לוי, אך לא הגיעה עד כדי להביא עמה כל הספרים שבשני החדרים, ולא ידעה להכריע מה לקחת ועל מה לוותר. פירושו של דבר, זיקתה המחודשת של "האלמנה" לארון הספרים או לארונות הספרים של דורות העבר היתה זיקה סתמית, סמויה, ללא ספיגה מהותית.

אך אותו אדם, מספר הדברים, שידע טיב ירושתו של הדוקטור לוי, שהרי לשעבר "עשה עמו" ו"היה מטייל בשני חדרי ספריו" – הוא ידע גם להכריע. הכרעתו שלו בשובו לארץ היתה לא על מה לוותר, אלא שלא לוותר כל עיקר על שום חלק מהספרים שהכליון ארב להם בארצה של "האלמנה". הוא החליט להוסיף כמה חדרים על חדרו בשביל שני חדרי ספריו של הדוקטור לוי. בכך נשלם מעגל חייו, שכשם ש"מחמים וחביבים" היו הימים שהיה מטייל בשני חדרי הספרים האלה כן הוא קושר בספרים האלה את עתידו בארץ. אך סיכומו שלו הוא עוד למעלה מזה: "עניניו של אותו אדם אינן גבוהות ויודע שלא מחמת עצמו זכה לבית אלא מחמת ספריו של הדוקטור לוי שצריכים לבית" (קסט-קע).

פסוק קצר זה, שלתוכו זורם כל המסופר על ספריו של הדוקטור לוי לאורך הסיפור כולו, הוא המהותי ביותר שבכל פרקי הספר. בו אנו שומעים גילוי דעת נחרץ שמתלכד לחלוטין עם גילויי דעת אחרים של עגנון שבסיפורים אחרים שלו, המנוסחים בנוסחים

שונים ותוכנם אחד. כאן הוא מדבר בלשון יחיד, שהוא זכה לבית בשביל ספריו של הדוקטור לוי, ובמקומות אחרים הוא משתית את התחדשותה של ארץ ישראל בכללה על מורשת אבות.

האליגוריה במחבואיה

הוחזר לנו שהמוטיב המרכזי בסיפור זה הוא גורל המורשת הרוחנית של עמנו, ומוטיב זה, כדרכו של עגנון בסיפורים הרבה, התלבש בלבוש אליגורי. דמויות אליגוריות, כפי שראינו, הם הדוקטור לוי, ואלמנתו, וכן אליגורית היא העיר הקטנה גרימה. בשלוש אלה לא ראה עגנון להעמיק את האשליה שהמדובר באובייקטים של מציאות. האלמנה, למשל, אינה אלא צל בלבד של דמות אדם, בדומה לשושנה ב"שבועת אמונים". לא יותר מזה חי וקיים לפנינו הדוקטור לוי. "גרימה" היא קצת גרמית יותר, אבל גם לגביה קשה לומר שנחרתה דמות של ישוב. אשר לספרים וחדריהם, שני החדרים אמנם אליגוריה הם, אך הספרים גופם הם גם ספרים ממש של ספרות ישראל לדורותיה, שמת הדור שהיה צריך להם ועתה "באים עכברים ומנקרים בהם". זה היה גורלם של ארונות הספרים שלנו לא רק באשכנז אלא בכמה וכמה מארצות הגולה, ובגורלם זה של הספרים צורה דעיכת חיים יהודיים בארצות הללו. הבאת הספרים לארץ ישראל, כמודגש בסיומו של הסיפור, תקנה היא לספרים ולמאמציהם כאחד.

אך מלבד שהרקמה האליגורית הלזו רפודה מציאות ממשית, כגון תנאי החיים בימים ההם ותנאי הטלטלות בדרכים שלובות גם בעצם האליגוריה דמויות שניתן לראותן כמציאות, כגון מיועדנו החנווני שבגרימה. גרימה גופה אמנם לבוש אליגורי היא להוויה היהודית באותה מדינה, אך החנווני שבה הוא יהודי פשוט כהווייתו, בעל לב יהודי ושעדיין יש לו יראת כבוד בפני אות מרובעת שכבר נאלמה בשבילו. אך כיצד להפעיל את האליגוריה אצל מי שמגלם מציאות גמורה? עגנון פתר את הבעיה כך, שאיש המציאות מדבר בעובדות של מציאות כביכול, אך מניסוחן של העובדות משתקפת אליגוריות. מפי המדבר יוצאים הדברים כאילו לפי תומו, אך אצל הקורא הם פושטים את תומם ומשנים משמעם. כך הם כל הדברים שהבאנו מפי החנווני על הדוקטור לוי, שלפי טיבו היה אדם טוב ונתן נפשו על אחרים. אך

ספריו גרמו לו שהיה מוכיח זועם, ושבת-חילה היה לו ספר אחד ולימים נוסף עוד ספר ועוד ספר, וכן דבר המחלוקת שנת-רגשה עליו. שתול הוא במקומו ובזמנו וה-קורא משוטט מאלה והלאה.

והוא הדבר לגבי דמות בולטת שבסיפור, הוא הדוקטור מיטל, "זקן שנון וביב-ליוגרף מצוין, איש לייפציג, שהמספר היה רגיל לבקר אצלו כל אימת שהזדמן לעיר זו. מוצאו של זה מעיירה חסידית בפולין. שם נספג לחלוטית יהודית ונחל כמה קבין של שנינות יהודית, אך בדעותיו "נתמערב". יהודי די לאומי כבר איננו, אך קשה לכנותו מת-בולל, כי לרגל אומנות הביבליוגרפיה הוא שרוי בעולם של ספרות ישראל, אלא כשמו כן הוא: מיטל – איש ביניים בין יהודי מושרש ויהודי עקור, ויש בו מזה ומזה כא-חד. במהותו הוא ממשיכם של אבות חכמת ישראל בגרמניה, אך הללו היו פאטריסטים גרמניים, ואילו הוא נוטר איבה לגרמניה ורואה לה תוצאות שחורות ממלחמה זו, שבנו היחיד התנדב לה ולא חור. דוקטור מיטל הוא אחד מהמשפחה הענפה של בעלי דיבור אצל עגנון, ודיבורו מלא טעם ומלא ברק עוקצני כלפי מי שאין דעתו נוחה הימנו. אותו ואת אורחו מקשר הענין הביב-ליוגרפי בתחום הספר העברי הישן והיחס השלילי לחידושי העולם המודרני.

מיטל הוא דמות מציאותית לחלוטין, ועגנון משלבו באליגוריה על הדרך האמורה. הוא מדבר כאילו על דברים שבמציאות, ומתוך דבריו דובבת האליגוריה. הוא הוא בעל התיאור שהבאנו על הדוקטור לוי: "זה היה איש. עד יום מותו לא נשתנה מאור פניו ולא הוצרך למשקפיים" וכו'. ורבי מש-מעות הם דבריו על האלמנה:

עיקר שיחתו היתה על אלמנתו של דוקטור לוי שעומדת למות וכוח אין לה למות. לכ-אורה ראויה היא לרחמים, אלא לא על שהיא עומדת למות ראויה היא לרחמים אלא על שעדיין היא חיה. חוק מבראשית הוא שכל חי סופו למות, ומה היא מרויחה שמגבבת שנים הרבה שאין בהן חפץ. אבל אף על פי כן יש להצטער על מיתתה, שכל זמן שהיא חיה ספריו של הדוקטור לוי משתמ-רים כמות שהם, מה שאין כן לאחר מיתתה, שיש לחוש שמא יפלו הספרים בידיים שאינן מהוגנות ויעשו בהם מה שעושים בספרי קדמונים, שמכניסים בהם כוונות ורות שלא עלו על דעת מחבריהם (קלה).

החשש למה שיקרה לספרים אחרי מות האלמנה אין לו משמעות אלא לגבי האלמנה האליגורית. וברור שדבריו נסבים על האר-מה-האלמנה, שלדעתו של מלומד יהודי זה שרחק מבני עמו הגיעה שעתה לעבור מן העולם, אלא כאדם שהספר עולמו הוא חושש לעתידם של הספרים, ספרי היסוד של האר-מה, ולא לעתידם הפיזי אלא לעתידם המ-הותי, שבלא יורשתם ייהפכו לספרי קדמונים גרידא, המופקרים למשבשי הכוונות.

דוקטור מיטל זה הוא עדות חיה נוספת עד היכן התנדפה בארץ מושבו החיות המופלאה שקיימה את עמנו במשך אלפי שנות גלותו, שמסוגל הוא לדבר על קיצה של "האלמנה" אפילו בלא צער! אמנם הוא מדבר בהסוואה על איזו אלמנה שבמציאות, אך המסווה שקוף למדי:

הסוואה זו כשלעצמו חידוש שני הוא אצל עגנון. אדם חי מדבר פה מתוך מציאות ועל מציאות, ודבריו אינם אלא השאלה להוויה אחרת. מכל מקום, לשון זו שבפי גיבוריו המציאותיים אינה מבלבלת את הקורא, מכיוון שהאליגוריה נותנת קולה מתוך גרו-נס.

אך עגנון הפליג עוד בסיפור זה ושילב חוליה שאנשים של מציאות מדברים בו בלשון של מציאות והמשמעות האליגורית נחבאה לגמרי. המדובר בפרק יד, שמקום המעשה גם בו לייפציג, המרכז היהודי בפועל (לעומת "גרימה") שבסיפור זה. אותו אדם, היינו מספר הדברים, נקלע בהיסח הדעת לבית מכרו ומידעו יודיל ביבר. ובעל הבית מלא התפעלות שאורחו הנרצה כיוון כל כך את השעה, שכן בביתו דנים עתה על עזבון הספרים של סתם דוקטור לוי, שהמסובים אינם יודעים טיבם וענינם ענין של עסק גרידא! אולם השלושה אינם מגיעים כלל לשיחה של עסק, להתמרמרותו של הסוחר. ואף האורח, שכל כך השתוקקו בני החבורה לשמוע מפיו הערכה של "מבין", אין ניתן לו כלל פתחון-פה להשמיע דבר "מבינותו".

סוף דבר, עסק הספרים אינו כאן ענין של ממש, וכל הפרק הזה לא בא אלא בשביל להביאנו לביתו של איש חסיד ולזמן אותו עם מסוביו. כי מאחר שברובו של סיפור גדול זה מגלגל עגנון באנשים מקרקע עולם, נתאווה לשתול בו גם מקצת מאנ"ש ולשהות לשעה בביתו של איש חסיד, מצאצאיו של ר' יודיל חסיד מ"הכנסת כלה", להשיב נפש.

חוקר המלבושים

אולם יש בסיפור דגן גם אפיק אחר, שמצטלב עם הקודם אבל לא קרב זה אל זה. מפי המספר שומעים אנו שהוא עוסק בחיבור גדול על תולדות המלבושים אצל כל העמים בכל הדורות! ובאחד המקומות אף ניתן טעם לעיסוקו זה: "אדם צעיר הייתי ועיני מלאות היו צורות של כל הדורות והייתי רוצה להעלותן על הנייר, ואמרתי צריכני להלבישן תחילה לפי זמנן לפי מקומן לפי השבט שלהן" (מו). כלומר, חקר המלבושים היה עזר ליצירתו הבלטריסטית. אין צורך להטעים, שאין זה אלא טעם מדומה לעשייה סתומה. לא נשמע מעולם על צורך כזה בהיקף מופלג כל כך אצל שום כותב סיפורים. גם עצם החקר מסוג זה אין ניתן כלל למצוא לו מקום בביוגרפיה של עגנון, ומה לו לבדות דבר שבדמות מעידה על עצמה?

ולא פחות מעצם עובדת החקר האמור וטעמו שאינו בנותן טעם מוזרה שלוחתו של אותו חקר, שעזר לשחקנית צעירה להתאים לה לבוש לתפקיד של נערת המלך הישן. והיה מעשה שהלכו שניהם לראינוע (קולנוע טרם היה אז בארץ), ובאי ההצגה הכירו את השחקנית היפה ותלשו פיסות פיסות ממלבושה למזכרת. עמד בן הלוויה שלה וכיסה עליה במעילו. משראו הבריות את בריגיטה המקסימה עטויה מעיל גבר צצה אופנה בקרב נשים צעירות ללבוש מעילי גברים! למאו נקשרה ידידות בין מספר הדברים והשחקנית, שהיתה בינתיים לגברת בריגיטה שימרמן העשירה, אשר הקימה בית מחסה לפצועי המלחמה ושוקדת עליו. וכשעבר המספר בלייפציג נפגש באקראי בגברת נכדה זו, שמקדמת פניו בעתרת חיבה וריעות (ללא גוון ארוטי) ומזמינה אותו לסעוד עמה. כמה פעמים אין הזימון הזה מסתייע, ודומה לכאורה שבכוונת מכוון נמנע הזימון, שלא יצא שעגנון מספר על עצמו שסעד על שולחן נכרים. אך לסוף אמנם הוא משתתף בהרחבה בסעודת משפחה של השימרמנים!

כל הפרטים האלה, התמוהים כשלעצמם, צווחים שאין זה כלל אותו אדם, שיצא למסעו בענין ספריו של הדוקטור לוי. "אני" אחר מספר כאן על עצמו, שאין ולא כלום בינו ובין זה ש"עשה עם הדוקטור לוי וטייל בחדרי ספריו", ולא עוד אלא שהם תרתי דסתר. וכן ברור שאין לנו כאן ענין עם עובדות של מציאות אלא לפנינו מסכת

ואמנם, משעת כניסתו לביתו של יודיל ביבר מורגש שינוי האקלים. איוו חמימות לורפת אותנו שאין דוגמתה בשאר פרקי הספר. בעל הבית מתואר כך: "למעלה מששים היה באותו זמן, ועדיין עמד בעינו ועיניו האירו מאהבת הבריות וכמין צחוק היה מפרכס בהן". אך חינו של הבית ניכר כבר בבעלת הבית וביחוד בילדה המתוקה שמקבלות פני האורח. ובמושב השלושה קולחת השיחה וקולחת, וכל הגה של כל אחד מהמסובים רווי ייחוד עולמו וייחוד אפיו של בעליו. אף ששלושתם מחוג היראים שונה מאוד הדין מהשוחט, ושונה ביותר משניהם הסותר שביניהם, חסיד גם הוא, אך איש אשכנז מלידה, וכבר צנן מזגה של חסידות אצלו, ודווקא נוכחותו הצוננת של זה מבליטה ביתר שאת את השמרים התוססים במין אלתר ליפא, אביר המדברים שבאותה חבורה. טיפוסים הרבה של חסידים מובהקים מצויים בסיפוריו של עגנון, ורובם אנשי דברים הם ולא הרי שיחו של זה כהרי שיחו של זה, וכמדומה שבשיחו של אלתר ליפא מתוך "לחיים" אחר "לחיים" הפליא עגנון יותר מבכולם. בעצם אין בפיו דברים של ממש, אלא רק הפלגות והגזמות ודברי קנתור כלפי זרמים שבחסידות שעוררו מחלוקת, ביחוד כלפי הזרם הקוצקאי. אך אשר למתק שפתיים גם כשהוא עוקצני נטל הוא תשעה קבין. בכללות הדברים מורגש כי בבית זה ובין אנשים אלה נמצא המחבר במקום חיותו והערה פה מחמדת עטו.

שיג ושיח זה שבביתו של יודיל ביבר צביונו של מציאות גמורה, ללא כל צוהר אל האליגוריה. אחר הסימנים והרמזים הרבים הנורעים על פני כל הסיפור להורות לקורא במי ובמה מדובר, איווה לו עגנון לשון שיח בין אנשי הפרק הזה שעשויה לגרום קצת בלבול, כאילו בכל זאת מדובר באיווה דוקטור לוי שנפטר מאלמנתו החיה. אך זה מיסוד המישחק שיש לו חלק בכל ספירות יצירתו של סופרנו זה, וחזקה על קורא בעל אוזן, שהנימה הפנימית, הנגלית ונכסית חליפות, לא תישמט ממנו.

אשר למיהותי של מספר הדברים הרי במלוא כל האפיק היהודי שבסיפור זה מכירים אנו כי המספר והמחבר חד הם, היינו זה הדובר פה בלשון אני ומכנה עצמו גם אותו אדם אינו אלא עגנון גופו, כפי שאיווה לתאר עצמו.

אליגורית שניה, סבוכה הרבה מהקודמת, שבה כלולים חקר המלבושים האוניברסאלי וכל הפרשה שבין המספר והגברת בריגיטה.

אכן גם פה נושא ענינו של המחבר הרי זו יהדות גרמניה. ובעוד שבפרשה האליגורית של הדוקטור לוי ואלמנתו מובלטת דעיכתן של מורשת היהדות ושל הזהות היהודית בקרב יהודי גרמניה, מראה עגנון באליגוריה האחרת כי במקום ערכי מורשה נעשו יהודים נושא דגלה של אוניברסאליות והם גם הם חדרו לכל ענפי התרבות והאמנות בגרמניה והיו החדשנים שבהם. בחלק הנגלה שבסיפור מופיע האדריכל סימון גאביל, ששמו "התחיל הולך בכל גרמניה. לא כל הדעות היו שוות עליו. יש שראו בו את המודרניסטן הגדול, שהעביר את הסגנון הנוקשה של דורות שלא ידעו תורת דירה וברא סגנון חדש חי לפי צורך הדור ולפי צורך הדיור. ויש שראו בו מין שד של עשירים, נטולי חוש היופי שסומכים בהכרח על הרברבנים שמשימים עצמם מומחים" (נג). להתפלגות הדעות על מודרניסטן זה מרמז גם השם גאביל, היינו מזלג. מר שימרמאן, מספר הספר, דיבר לפניו בשבחיו של האדריכל היהודי, להראות שאיננו אנטישמי. ואילו המספר מצדו הוא משמיע שביקר בביתם החדש של ידידיו השימרמנים, שבנה להם סימון גאביל, "ואף שמהוסס היה יפה יפה דומה היה עלי שרוח קרירות מנשבת, מה שלא היה כך בביתם הישן, שהיה מלא נועם וחמימות" (נד). כאן אנו שומעים קולו של אדם, שלא גרס חידושים מודרניים, כפי שמובלט הדבר במקומות הרבה ביצירותיו של עגנון.

חילופו של דבר אצל זה המדבר גם הוא בלשון "אני" באליגוריה השניה. בעל ה"אני" האחר הזה כונס את דוגלי האוניברסאליות וטובעי חותמם באמנות הגרמנים, ביחוד בתיאטרון, מקרב היהודים (נוכיר, למשל, את ריינהארד!) בדמות אחת – דמות עצמו. וזוהי המשמעות של חקר מלבושי כל האומות בכל הדורות. כי המלבוש איננו פרט חיצוני גרידא, אלא דווקא לפי מושגים יהודיים הוא מסמל טיבו ואיכותו של אדם (יזכר סיפורו של עגנון "המלבוש") ו"חקר המלבושים" בהיקף האמור מסמל עצמת תנופתו של הכיוון האוניברסאלי, שמאמץ לו כל מהות אנושית באשר היא. ומשום מומחיותו ב"מלבושים" הוא נעשה איש העצה וההדרכה לתלבושת של השחקנית בריגיטה בתפקיד "נערת המלך הישן", ששומה עליה להקיצו

מתרדמתו (גם לזה משמעות סמלית: לעזר גדולתה של גרמניה). ולא די בכך שהוא היה המכוון בדבר תלבושתה שלה, אלא שאחרי כן הוא פורש מעי לו שלו עליה, וגורם לאופנה חדשה במדינתו. כל זה מרמז על השפעה מעמיקה והולכת. ולא עוד השח-קנית בריגיטה, אלא הגברת בריגיטה ש-י-מרמון, הנוצצת בעושרה ובמעמדה (לפי משמעות השם שימרמון) שומרת ידידות לאיש שהאציל עליה מעושרו הרוחני בימים שהסתופפה בהיכל המוזות. קשרי ידידות אלה בין הגברת שימרמון ו"חוקר המלבושים" מסמלים את השערים שפתחו חוגים ליבראליים לפני יהודים שתרמו תרומתם לתרבותה ואמנותה של גרמניה.

המפליא שבדבר הוא, ששלב מסוים בתולדות יהודי גרמניה קיפל המספר בדמות עצמו ומרצה סיפורו בלשון "אני", שאינו אלא "אני" שואל. דבר זה ראינו גם באפיוודה עם הפרופסור נאדילשטיכר, שהשים עצמו על דרך הסמל כמעין "אני" קיבוצי של מו-ציאי המוניטין ל"מומחי המקרא" הלועזים, אך ה"אני" השואל שהגענו אליו עתה בדמות חוקר המלבושים האוניברסאלי נעשה חוליה מהותית במבנהו של הסיפור, וניכר שחשוב היה בעיני המחבר להבליטו. כי אכן כאן לפנינו לא התבטלות של יהודים, אלא דווקא תנופה של יהודים, אם כי לא לנו תנופתם זו. ולא עוד אלא שבמשך עידן מסוים, כגראה קצר למדי, היתה לעגנון עצמו כעין מגמה "אנושית כללית", או על כל פנים מגמה אירופית, כפי שמרמזו ב, שבועת אמו-נים*.

ושלא כ"אלמנה" באליגוריה הקודמת, שאינה אלא שלד אליגורי, בריגיטה שימרמון היא דמות מלאה חיות של אשה רבת חן ורבת פעלים כאחת. פעליה למען פצועי המלחמה משווים לה גם פנים הומאניים, אך מבעד לקלסתר המלבב מבצבצות פנים אחרות. קודם כל, אבי בעלה הוא חרשתן גדול של כלי נשק. משמעו של דבר, גרמניה ההומאנית משודכת לגרמניה הצבאית, ואת בתי המחסה לפצועים היא מקימה בכסף שמוצאו חרושת הנשק. השילוב הזה מסומל כל צרכו בפרט קטן, שכאילו נכתב כלאחר עט. על שולחנה של בריגיטה היה פתוח ספר אגדות של טולסטוי, הכתובות כידוע ברוח

* עיין בפרק "שבועת אמונים למי ולמה" בספר "מיתרים ומערכות".

מוסרית, "ועל הספר תווית כלי משחית חדש עשוי גבס, שהניחה בריגיטה על הספר שלא תהפוך הרוח את הדפים" (לא). כלי המשחית מונע תנועתה של הרוח המוסרית. וזולת שפת הסמלים, המציאות מדברת בשפתה שלה. באותה סעודה בבית השימ-רמנים שהשתתף בה מספר הדברים, בתוך אווירה של גועס, מספר שימרמן הזקן, חרושתן כלי הנשק, מימי היותו קצין במל-חמת גרמניה-צרפת בשנות השבעים. בין השאר דיבר בשבחם של חכמי גרמניה שרבה תועלתם לארצם, כי לפני אותה מלחמה רגילים היו לסייר סיורים מדעיים בצרפת, שפתחה לפנייהם את מכמניה. וכאשר ניצחה גרמניה את צרפת היו אותם המלומדים יוע-צים מה מחפצי אמנות ושאר דברי ערך כדאי לקחת מהצרפתים! וזה היושר שבו מתגאים השימרמנים.

ובריגיטה עצמה? לפי הסיפור אסור היה לאזרחים להיכנס בדברים עם שבויה מלחמה ולהראות להם יחס אנושי. ומעשה שנקרה לו למספר אחד השבויים, עלם צעיר, והחליף מעט דברים עמו ואף כיבדו בציגרה. להת-נהגות "חמורה" זו של ידידה התייחסה ברי-גיטה בקפידה רבה וכמעט גבהה מחיצה ביניהם. כל הומאניות לא עמדה לה לעכל חסד מועט זה עם עלם גלמוד, מיוסר, משום פגיעה שבדבר בפאטריסטיות הגרמנית! לא לחינם הזמינה בריגיטה את ידידה לסעוד עמדי בפנסיון "מעון האריות", שאגב איש לא ידע מקומו, ואין לפנסיון מדומה זה אלא משמעות סמלית (ניתן אפילו לקרוא: מעון האריות), כדרכו של עגנון הן בסיפור זה והן בסיפורים רבים אחרים להסתייע בשמות. עם כל זאת אין להכחיש שבריגיטה היא בעלת צלם אדם בגוף, ובה גילם עגנון שכבה דקה שעדינה התרבות. אך לעומתה רוחשות בסיפור גפשות מבני עמה שהן תערוכה של כיעור וניווול אנושי בגוונים מגוונים שונים, כאילו באו התיאורים האלה להבליט את הקרקע הרקובה שמתוכה צמחה כעבור פחות משנות דור התפלצת הנאצית (הסיפור "עד הנה" פורסם שנים אחרי השואה).

קן ראשון של כיעור גוסס אשכנז הוא הפנסיון של הגברת טרוצמילר*, ששלוש

* נראה כי גם שם זה הוא בעל משמעות. מילר הרי זה בבחינת סתם גרמני, ו"טרוץ" הוא ביטוי של ניגוד וקטגוריה. הרי זה כעין שלט משמיע על יחסו של המחבר לנפשות שהוא מעלה.

בנותיה שלוש ואריאציות הן של טיפוסים דוחים. ויש עוד גם בן שהלך למלחמה ונעל-מו עקבותיו, ובעלת הפנסיון שרויה ביגון על בנה האובד. אך משנמצא סוף סוף בין חייליה של בריגיטה, מתגלה שהוא "גולם איש", כפי שמכנהו המספר, ממש למטה ממדרגת אדם. תרכיז מופלג זה של טמטום לא בא אלא לסמל תכונה שמצויה בקרב גרמנים בשיעורים שונים, ברוח אפורים ידוע, שהרכבה של האומה הגרמנית הוא תש-עים ותשעה למאה מטומטמים ואחד גאון. אך האחד הזה לא נרמז בסיפור.

הבן האובד שנמצא שימש לו למחבר יתד להאחזי בה עוד רמזים לגבי יהודים בגרמניה. כשעמד בעל הסיפור לנסוע לגרימה בענין הספרים סחה לו בעלת הפנסיון מתוך הסס-נות חלום שחלמה כי על ידו ישוב בנה האבוד, אך עתה שהוא עומד לנסוע רואה היא שלא היה ממש בחלומה. אולם לבסוף אמנם שב הבן על ידו באורח משונה. הש-תלשלות זו מרמזת גם היא על איזה תפקיד שמילאו יהודים או שנוקף להם בסיומה של אותה מלחמה (כמה ענינים בסיפור צריכים הבהרה של מומחה לקורות יהודי גרמניה). ושוב, גם ענין זה מרכיב המספר על עצמו, כאומר: אף בזה אני אני הוא!

אולם התוצאה של שיבת הבן האובד לבי-תו היתה שהגורם לשונו נטרד מחדרו שב-פנסיון שהיה חדרו של הבן. ואז החלו אצלו תלאות של חיפושי חדר ועקירה מחדר לחדר, בחינת זו טובה וזה שכרה! פרשת התלאות הללו תופסת מקום ניכר בסיפור, וגלוי הדבר שזוהי בבואה של פרקים חוז-רים ונשנים בדברי ימי עמנו בכל מקום ומקום, שאחר שאנשי המקום קוצרים פרי עשייתם של יהודים מתרגש עליהם על היהו-דים הגזר של "הלוח ילך ובכה". בבואה זו של הגורל היהודי נכרכה ב"אני" של המספר לא על דרך אליגורית אלא על דרך עליל.

ראינו כי לאורך הסיפור כולו מגולגל המספר בכל מיני "אני" שאולים מתולדו-תיו של הקיבוץ היהודי בגרמניה. אלא שכו-לם שאילתם ארעית וככלות הסיפור עקבותם לא נודעו עוד, רק ה"אני" האחד, האמיתי, הוא הנותר — הלא זה אותו אדם שחוזר לארץ ישראל וזוכה שם לבית — במלוא המשמעות הגדולה של המושג בית — בגלל שני חדרי ספריו של הדוקטור לוי שעשאם לו לנחלה!

יש סמיכות פרשיות בין הסיפור "עד הנה" מימי מלחמת העולם הראשונה ובין "אורח נטה ללון", שראה אור ט"ו שנים קודם וזמנו אחרי אותה מלחמה. שניהם כתובים בגוף ראשון, ובשניהם המספר הוא סופר שביתו בארץ ישראל והוא מספר על מוצאותיו והליכותיו בימים ששהה בחוץ לארץ, ומעשה הסיפור גם כאן וגם כאן מסתיים בשובו של המספר לארץ ישראל. ועיקר עיקר לנו כי הן בזה והן בזה בולט, ללא שום העלמה, שעגנון מספר על עצמו ובמקום המתאים הוא מכנה עצמו אותו אדם.

הכלים שונים במקצת בשתי היצירות הללו. ב"עד הנה", כפי שראינו, מרובה היסוד האליגורי, ואף כמה מן הדמויות אליגוריות הן, מה שאין כן "אורח נטה ללון", שזולת ענין המפתח ותיבתו, שסמל ואליגוריה משמשים בהם יחד, לא קנתה האליגוריה בו שבייתה. כנגד זה יש ב"אורח נטה ללון" פלחים סוריאליסטיים, שאין כדוגמתם ב"עד הנה". אך לחלוטין רות אחת מהלכת בשתי היצירות. ירידת היהדות שנתגלתה לעיני המספר ראש ענין הוא בשתייהן. ב"אורח נטה ללון" שוהה המספר בשבוש עירו, שבימי נעוריו עוד גאו בה חיים יהודיים לתפארת, ועתה – אילו לא נמסר לידו באקראי מפתח בית המדרש הישן בערוב יום הכיפורים עשוי היה המפתח "להתגלגל באשפה". וב"עד הנה" החלה הירידה הרבה קודם, בעידן המחלוקת שעוררו הדוקטור רבינר ויועץ המסחר על ה"דוקטור לוי" וכבר הגיעה עד לידי כך שהגויים הם שמזכירים ליהודים שהם יהודים!

אך גם בעתות שקיעה אין רוחו של המספר נוחה בקליפות של יהדות בלא האליגוריה הפנימית. ב"עד הנה" ערוכים חיצונית הסאטירה כלפי סוחר ברודי שהקימו בתי כנסיות בלייפציג לימי הירידים שם. לכאורה יש להשתבח ביהודים כאלה שאינם נשארים בלא בית כנסת אפילו לעת שהיה ארעית מחוץ למקומם. אלא שכל גל של סוחרים אלה הקים לו בית כנסת לעצמו משום העדר שלום בינם ובין הקודמים להם. ולא חשש עגנון לחדד עוקצו ולספר שאנשי הגל האחרון קראו לבית הכנסת שלהם הינדגבורג, לאות נצחון על יריביהם! וב"אורח נטה ללון" אפילו איש אורחא דמהימנותא כרב העיר לא ישר בעיניו. וכנגד זה אין התנדפות יהודית מעלימה

מהמספר מידות טובות שגילה אצל מנודים פים ואינה מונעת אותו מלייקר בעלי המידות הללו. דבר זה אנו רואים ב"אורח נטה ללון" בייסוסו של המספר אל ירוחם חפשי ובתיאור החם של דוקטור מילך, אדם חפשי בדעות אך אוהב אדם. וב"עד הנה" כך מספר המספר: "כל הימים שדרתי בגרמניה מנעתי עצמי כשאר רוב חברי מלדור אצל יהודי גרמני, שיהודי גרמניה פאטריסטיים גרמנים היו ולא היה ישר בעיניהם שאנו מפרסמים את יהדותנו וגרם הדבר לוויכוחי דברים". אך בשעת הדחק שכר חדר אצל יהודי. "החדר קטן היה ותנאיו מרובים", ובליתי בריחה הסכים לכולם, אך מהרהר היה בלבו שלאחר ימים מועטים אולי יעלה בידו לעקור למקום אחר. לבסוף נתגלו בעלי הבית כבנים מובהקים של אברהם אבינו במידת החדש שנהגו באכסנאי שלהם מדי יום ביומו. וכאן מצא עגנון מקום להשמיע דברים על יהודי גרמניה בכללם;

רבותינו זכרונם לברכה לימדו אותנו לדרוש בכבוד אכסנאי. על בעל הבית ועל בעלת הבית הרי סיפורתי. עכשיו אפתח בכבוד האורחים שהיו מצויים לבוא לבית מארחי. כל אחד ואחד מהם כאילו בא ללמד שקבלתנו שמקובלים אנו על יהודי אשכנז קבלת שטות היא. ואם באים אנו לשבח יהודי שאר הארצות אגב תורתם, אגב יראתם, אגב צדקתם, אגב חסידותם, אגב תמימותם, צריכים אנו לשבח את יהודי אשכנז בשביל ישרונותם, בשביל שכלם, בשביל חוש אחריותם, בשביל נאמנותם שאינם משנים מדיבורם. אף ספרים שקראתי בהם ללמד באו, שרוב הדברים שקיבלנו בחכמת ישראל אינם אלא נסורת שנפלה מתחת למסור של החרשים הגדולים, אלו חכמי ישראל שבאשכנז (צג).

המנון זה ליהודי גרמניה חל גם על אותו דור של תכלית השפל היהודי, אולי חוץ מהסעיף על חכמת ישראל. אך כשם ששפל יהודי לא כיסה מעיני המספר מידות טובות, כן גם מידות טובות לא שימשו לו פיצוי על שפל יהודי.

ב"אורח נטה ללון", שהמספר התארח בעירו שלו, נתן חילו ללבנות את הגחלת העוממת, אך בסופו של דבר היתה יד המציאות על העליונה ומאמצי היו כלא היו. ואילו ב"עד הנה", שמדובר שם במציאות

בסיומו של "עד הנה", כי בשובו לארץ נתן תקומה לשני חדרי ספריו של הדוקטור לוי, שחברו לחדרו שלו ונהיו יחד בית. כאן מדובר לא על תכנית יצירה כי אם על תוכן חיים. ולפי שזמנו של הסיפור "עד הנה" (ימי מלחמת העולם הראשונה וסופה) הוא לפני זמנו של "אורח נטה ללון" (לאחר אותה מלחמה), הרי שהתוכן קדם לתכנית. ב"אורח נטה ללון" אומר המספר כלפי החלוצים החילוניים: "משל לאדריכל שביקש אבנים ונתנו לו לבנים, שהוא נתכוון לבנות היכל, ואילו הם נתכוונו לבית דירה" (מודגש במקור). אך בית דירה שבו מצאו משכן ספריו של הדוקטור לוי והאצלתם עליו הוא כבר בגדר היכל.

היהודית בארץ אשכנז המסומלת ב"גרימה", לא היה כלל מקום אפילו למאמצי נסיון. לתקן את הגולה לא היה ניתן לא שם ולא שם. אך משתיהן לא שב לארץ ישראל בידיים ריקות. כשחזר משבוש נמצא אצלו מפתח בית המדרש הישן שנחשב לאבוד והוא שם אותו בתיבה, ואת מפתח התיבה תלה על לבו. וכבר פירשנו שהתיבה שבה שם את מפתח בית המדרש היא יצירתו, שבתוכה שפון המפתח לעולם היהודי מלשעבר. ואשר למפתח התיבה שתלה על לבו, פירושו של דבר שבשליחות לבו הקדיש יצירתו לאותה מטרה, היינו לפתוח שערים לאותו עולם שחלף והוא נשאר עולמו שלו. ואל יאמר אדם אבד המפתח לשערים הללו, כי הנהו ביצירתו של עגנון. יתירה מזו הוא משמיענו

לכבוד, חג הספר - שבוע הספר העברי

הופיע

מבחר ספרותנו בשנת תשל"ד

העורך: ד"ר יהודה פרידלנדר

הספר הששי בסדרת אנתולוגיות המופיעות מדי שנה לקראת "שבוע הספר העברי" ביוזמת התאחדות הוצאות ספרים בישראל ומשרד החינוך והתרבות, ע"י הוצאת "יחדיו". בספר מבחר יצירות שראו אור לראשונה בתשל"ד, מפרי-עטם של הסופרים והמשוררים הר"מ:

בפרוזה: חיים הזז, ש"י עגנון, יצחק אורן, יצחק אורפז, רות אלמוג, אהוד בן-עזר, חנוך ברטוב, עזרא המנחם, יעקב חורגין, נפתלי ה. טוקר, אברהם ב. יהושע, צבי לוז, אביקה נחמיאס, מזלי עש, אידה צורית, דן צלקה, דוד שחר, אמנון שמוש, משה שמיר.

בשירה: אורי צבי גרינברג, ש. שלום, גבריאלה אלישע, ישראל אפרת, אברהם ברוידס, אורי ברנשטיין, חיים גורי, אמיר גלבוע, יעקב גת, שמעון הלקין, זלדה, דב חומסקי, כרמי ט., עין טור-מלכא, איתמר יעוז-קסט, אבות ישורון, שלום כתב, משה סרטל, יהודה עמיחי, אנדה עמיר, טוביה ריבנר.

416 עמודים * כריכה רכה

להשיג בחנויות הספרים ברחבי הארץ ובמשרדי הוצאת "יחדיו", רח' קרליבך 29, טל. 284191, תל-אביב.